

СВІТОГЛЯД ОСОБИ: ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ

На сучасному етапі будівництва комуністичного суспільства дедалі більшої ваги набирає формування нової людини, всебічно розвиненої особистості. Винятково важливим є, зокрема, комуністичне виховання молоді, формування у неї наукового світогляду. Ефективність методів і засобів тут значною мірою залежить від розробки теоретичних основ у двох взаємопов'язаних, але порівняно самостійних напрямках. По-перше, це — *філософські* дослідження змісту і форм світогляду, аналіз його логічної і ціннісної структур у світлі сучасного наукового знання і сучасних умов розвитку суспільства. По-друге, у *конкретно-науковому* плані, — це психологічні та соціально-психологічні дослідження змістової та функціональної структур світогляду особи і соціальних груп, загальних і типологічних особливостей становлення і функціонування світогляду різних статево-вікових, професійних і соціальних груп молоді, соціологічні дослідження закономірностей формування світогляду молоді залежно від умов-чинників на різних етапах соціалізації особи.

Останнім часом у радянській філософській літературі з'явилися праці, у яких предметом аналізу стало питання про зміст і обсяг поняття «світогляд»¹. Світогляд — з погляду його змісту — є система таких узагальнених поглядів і уявлень або — на вищому — теоретичному рівні — система таких концепцій і теорій, які виражають, розкривають і покладають певне практичне і теоретичне ставлення людини до світу, спосіб бачення, розуміння і оцінки нею навколишньої дійсності і самої себе як конкретно-історичного суб'єкта пізнання і практики.

Але світоглядні за своїм змістом погляди і уявлення, концепції і теорії, щоб дійсно бути включеними в систему світогляду конкретної людини, мають бути опосередковані її особистим досвідом, пережиті нею емоційно і стати такими компонентами особи, які можуть справляти дійсний вплив на її теоретичну і практичну діяльність. Саме тому структуру світогляду конкретних індивідів і груп індивідів треба досліджувати також методами конкретних наук, зокрема психології і соціальної психології.

Філософські дослідження і розробка структури наукового світогляду здійснюються у нас тепер далеко повніше і глибше, ніж конкретно-наукові та емпіричні дослідження світогляду особи і соціальних груп, ніж розробка теоретичних і практичних проблем його цілеспрямованого формування. Відставання у цій царині негативно відбивається на практиці виховної роботи. Тому розгортання конкретних досліджень світогляду молоді і процесів його формування — вельми актуальне завдання.

¹ Див. П. В. Копнин. Введение в марксистскую гносеологию. К., 1966, стор. 7—9; його ж. О природе и особенностях философского знания. «Вопросы философии», 1969, №4, стор. 132; В. Ф. Черноволенко. Мировоззрение и научное познание. К., 1970, стор. 54—70; В. І. Шинкарук. Марксистсько-ленінська філософія і світогляд. «Філософська думка», 1969, № 1, стор. 9—10; В. С. Швырев., Э. Г. Юдин. О так называемом сциентизме в философии. «Вопросы философии», 1969, № 8, стор. 119 та інші.

Проведення таких досліджень вимагає розробки адекватного їх методиці і техніці понятійного апарату, оскільки будь-які гіпотези про механізм функціонування світогляду людини в принципі можна піддати експериментальній перевірці лише в тому випадку, коли ці гіпотези сформульовано у відповідних поняттях. У цьому плані важливе значення має питання функціональної одиниці психологічної структури світогляду особи, що передбачає уточнення, по-перше, основних функцій світогляду особи і, по-друге, форми існування світогляду як певного утворення в психіці індивіда — носія світогляду.

1. З погляду сучасних наукових уявлень основною функцією світогляду є функція *орієнтації* теоретичної і практичної діяльності людини — носія світогляду².

Який же зміст цієї функції?

Діяльність людини, її поведінка становить дуже складну, ієрархічно організовану систему дій, яку можна досліджувати на різних рівнях узагальнення, починаючи від найнижчого, де діяльність розглядається як послідовність елементарних рухових актів, і аж до вищого рівня поведінки, де дія людини оцінюється відносно найбільш загальних і значних соціальних цінностей.

Відповідно до цього, процеси внутрішнього керування діяльністю, що його здійснює психіка індивіда, також можна розглядати на різних рівнях: від детального керування послідовними елементарними діями індивіда відносно середовища аж до вельми загальної регуляції, яка визначає лише основну *спрямованість* лінії поведінки людини стосовно соціальних цінностей високої значущості і загальності. Остання якраз і складає зміст орієнтувальної функції світогляду.

Здійснення такої орієнтації передбачає, що світогляд містить найзагальніші *ціль* діяльності людини, тобто більш або менш певне (явне чи неявне) розв'язання питання смислу життя і на цій основі регулює процеси побудови ієрархій часткових цілей діяльності, які мають водночас достатньо високий рівень значущості для суб'єкта світогляду.

Регуляція процесів часткового цілепокладання вимагає, в свою чергу, прогнозування можливих шляхів, тактик досягнення основних цілей. Неодмінним інструментом такого прогнозу є динамічна модель того об'єкта, майбутні стани якого треба передбачити. Тому здійснення орієнтувальної функції передбачає, що світогляд містить у собі узагальнену модель світу, в якому людина живе й діє, модель світу, невід'ємною частиною якої є модель самого носія світогляду — людини, відображеної в її дійсних і уявних зв'язках із природними і соціальними речами та явищами і в певній позиції стосовно них.

У змістовому аспекті ця модель «світ і Я» становить передусім відносно цілісну множину *думок* (ідей) людини про світ і про її зв'язки зі світом, яка — згідно з рівнем теоретичного узагальнення матеріалу мислення — постає у своїх крайніх формах як сукупність образів та уявлень більш або менш деталізованого *світоуявлення*, або як система, понять і концепцій теоретично осмисленого *світорозуміння*.

Водночас—за будь-якого рівня теоретичного узагальнення матеріалу — існування моделі «світ і Я» можливе лише в тому випадку, коли здійснюється *інтеграція* усієї маси різноманітної інформації, що сприймається людиною і виробляється її психікою у процесі життєдіяльності (тобто маються на увазі не тільки образи сприйняття, але й

² Див., напр.: А. Г. Ковалев. Психология личности. М., 1965, стор. 132; Т. И. Ойзерман. Проблемы историко-философской науки. М., 1969, стор. 176; В. С. Швырев, Э. Г. Юдин. О так называемом сциентизме в философии, «Вопросы философии», 1969, № 8.

образи творчої фантазії). Інакше кажучи, інтеграція у психіці людини всього досвіду її практичної і теоретичної діяльності є неодмінною умовою тієї орієнтації, яку здійснює світогляд. Така інтеграція передбачає здійснення ряду підлеглих, часткових функцій — відбору відповідної інформації, її інтерпретації і певного упорядкування, взаємного «пов'язування» (погодження і відповідного перетворення) нових відомостей і наявної моделі «світ і Я» і т. п. Неодмінна умова виконання цих часткових функцій — оцінка (оцінювання) ряду характеристик як кожної відносно цілісної за своїм змістом «порції» інформації, що її людина дістає про світ і про себе у світі, так і тих об'єктів, про які одержано інформацію.

Деякі автори називають оцінкою тільки певну раціональну (інтелектуальну) діяльність на відміну від емоційних переживань людини³. Разом з тим досить широко вживається і поняття «емоційна оцінка»⁴. Якщо врахувати, що інтелектуальна та емоційна сторони будь-якої, навіть суто теоретичної, діяльності реальної, живої людини можуть бути розділені лише в абстракції, то доцільнішим видається підхід тих авторів, які пов'язують із поняттям «оцінка» не той чи інший шлях (раціональний або емоційний) здійснення певної діяльності, а ту функцію, що цією діяльністю виконується.

У функціональному аспекті оцінку (оцінювання) будь-яких об'єктів можна розглядати як своєрідний суб'єктивний вимір, тобто як таку дію суб'єкта, внаслідок якої він установлює для себе «порядок надання переваги»⁵ — у якомусь відношенні — одним об'єктам перед іншими, розміщує їх у певному ранговому порядку, чи відрізняє їх одне від одного як «позитивні», «нейтральні» або «негативні» для себе в даному відношенні.

Оцінка, що розглядається в цьому аспекті, неодмінно включає у себе акти раціонального та емоційного порівняння (зіставлення, співвіднесення) однорідних характеристик різних об'єктів або між собою, або з певними еталонами (критеріями, нормами) їх цінності. І в тому, і в іншому випадку така операція може бути здійснена стосовно якоїсь певної системи співвіднесення («системи відліку») відповідних цінностей.

Тому для здійснення інтеграційної функції світогляд людини мусить містити якусь систему співвіднесення цінності людей, ідей, речей, явищ, їх властивостей і відношень, усього, що відображається в психіці індивіда. Очевидно, що світогляд людини — як певне утворення в її психіці — включає в себе і якийсь психологічний механізм співвіднесення цінностей різних об'єктів, і систему критеріїв-еталонів їх оцінки.

Порівнювальна оцінка людиною об'єктів світогляду у загальному випадку не є одномірна. У конкретного індивіда в якихось ситуаціях можуть конкурувати між собою різні за модальністю критерії (гносеологічні, естетичні, етичні, правові, політичні, економічні, релігійні) або різні набори критеріїв оцінки тих самих об'єктів. Тому слід припустити, що принаймні у тих випадках, коли йдеться про цільний, послідовний світогляд, його система співвіднесення цінностей містить також інтегральний критерій — критерій оцінки загальної значущості для суб'єкта світогляду більш часткових критеріїв.

³ Г. Клаус. Сила слова. М., 1967, стор. 21.

⁴ Див., наприклад, А. Спиркин. Мирозозрение. «Философская энциклопедия», т. 3, М., 1964, стор. 454; Н. А. Менчинская. Введение в сб. «Психологические проблемы формирования научного мировоззрения школьников». М., 1968, стор. 9.

⁵ К. Шанявский. Роль оценок в познавательном процессе. «Вопросы философии», 1969, № 3, стор. 56.

Отже, основні і найзагальніші функції світогляду особи — це *оцінка* всього, що відображає психіка людини, *інтеграція* цього матеріалу в узагальненій моделі «світ і Я», де світ представлено у системі співвіднесення цінностей даного індивіда, і, на цій основі, регуляція основних процесів *цілепокладання* — загальна *орієнтація* теоретичної і практичної діяльності людини — носія даного світогляду.

2. Далі, для розробки адекватної предметові методики і техніки емпіричного дослідження світогляду індивідів і соціальних груп необхідно уточнити, як уже зазначалося, також і форму існування світогляду як певного утворення в психіці індивіда, у внутрішній структурі особи — носія світогляду. Зрозуміло, що світогляд належить суб'єктові — особі насамперед як певне утворення в її *свідомості*. Тому провідним методологічним принципом усієї виховної роботи, цілеспрямованого формування наукового світогляду у широких верств трудящих є орієнтація на *свідоме* засвоєння усієї багатоманітності ідей, ідеалів, норм, на формування стійких комуністичних переконань.

Водночас не можна не зважити на ту обставину, що психіка індивіда як суб'єкта діяльності не тотожна його свідомості. Психіка суб'єкта-діяча — це «динамічна цілісність психічних процесів, що безпосередньо переживаються суб'єктом, незалежно від ступеня їх усвідомлення»⁶. Самому суб'єктові психіка безпосередньо дана тільки в інтроспекції — як його свідомість, у якій відображене психікою «з'являється», відкривається йому як картина світу, що включає і його власну діяльність і його власні стани⁷. Тобто у формі свідомості психіка відкривається суб'єктові неповно. Те, що існує як свідомість, існує і як психіка, але не все те, що є психікою, є й свідомістю, існує у формах свідомості.

Якщо говорити про світогляд як безпосередньо даний самому суб'єктові — його носієві, тоді під світоглядом особи, очевидно, треба розуміти певне утворення в її *свідомості*. Але якщо говорити про світогляд особи як про *об'єкт емпіричного дослідження*, тобто якщо дослідник має справу із світоглядом іншої людини (досліджуваної), то він, відкидаючи ідеалістичні і біологізаторські концепції, може розглядати світогляд особи принаймні як певне утворення: 1) або тільки у сфері свідомості даної людини, або 2) у сфері її психіки в цілому.

Виходячи з того, що соціально зумовленою є змістова структура не лише свідомості особи, а й її психіки взагалі, можна сказати, що в принципі можливі обидва підходи. Але питання полягає ще й у тому, чи обидва ці підходи дозволяють несуперечливо тлумачити відповідні експериментальні дані.

Якщо з погляду дослідника світогляд особи існує тільки в її *свідомості*, то, щоб не суперечити самому собі, він буде змушений вважати, що світогляд людини не може впливати на дії, які вона виконує у *несвідомому* стані (наприклад, під гіпнозом у сомнамбулічній стадії). Однак експериментальні дослідження поведінки людей під гіпнозом показують, що коли команди гіпнотизера диктують дії, які суперечать найглибшим переконанням людини, вона їх не виконує. Посилаючись на дані багатьох експериментів А. Молля і М. Н. Еріксона, Т. Шибутані пише з цього приводу: «Більшість людей не будуть робити в гіпнотичному трансі те, чому вони сильно противляться у свідомому стані. Вони можуть ухилитися від навіювання, впасти в істерію або вийти з трансу»⁸. На підставі таких даних світогляд особи годилось би

⁶ І. С. Кон. Социология личности. М., 1967, стор. 43.

⁷ А. Леонтьев. Психология. «Философская энциклопедия», т. 4, М., 1967, стор. 421.

⁸ Т. Шибутани. Социальная психология. М., 1969, стор. 172; див. також: К. И. Платонов. Гипноз. БМЭ, т. 7. М., 1958, стор. 188.

розглядати в психологічному аспекті як певне утворення у *психіці* людини, що може функціонувати і тоді, коли свідомість виключено, але людина зберігає здатність діяти або говорити.

Та якщо дослідник приймає останній погляд, перед ним постає інша дилема: чи є світогляд таким утворенням у психіці особи, яка безпосередньо повністю нею усвідомлюється, чи він може містити в собі і такі елементи, що безпосередньо усвідомлюється носієм світогляду неповністю, а з'ясовуються ним лише ретроспективним аналізом своїх минулих учинків?

У першому випадку, щоб дістати емпіричну інформацію про світогляд конкретної особи, досить було б одержати її щирі відповіді на світоглядні питання, тобто на питання, зміст яких заданий філософським визначенням поняття «світогляд». У такому разі ми повинні вважати, що в щирих світоглядних висловлюваннях людини її світогляд виявляється адекватно. І якщо при цьому помічаємо розбіжність між світоглядними висловлюваннями людини і проявами світогляду в її теоретичній або практичній діяльності, то змушені тлумачити таку розбіжність як свідчення нещирості відповідей на запитання.

Але таке тлумачення розбіжності між висловлюваннями і діяльністю не є єдино можливим. Людина може бути щирою (не тільки говорить, а й думає так, як говорить), але не зовсім послідовною (не завжди чинить так, як думає). Неважко помітити, що в цьому випадку йдеться про розходження не між словом і ділом, яке збігається з думкою (нещирість), а між словом, яке збігається з думкою, і ділом (непослідовність).

Цікаві з цього приводу зауваження Антоніо Грамші. Він писав: «Чи не буває часто так, що між інтелектуальним актом і нормою поведінки виявляється суперечність? Який же світогляд у цьому випадку буде справжній: той, що стверджується логічно як інтелектуальний акт, чи той, що впливає з реальної діяльності кожного, що виявляється в його діях? Ця суперечність між думкою і дією, тобто співіснування двох світоглядів — одного, стверджуваного на словах, й іншого, що виявляється в реальних діях,— не завжди є результат нещирості»⁹.

Чому ж можлива така розбіжність? Передусім через нетотожність психіки і свідомості людини, або — ширше — суб'єкта діяльності і його свідомості. Треба також мати на увазі, що світогляд особи є хоч і відносно стале, але не статичне утворення. Динаміка змін у світосприйманні людини, особливо молодій, на стадії становлення, формування світогляду досить складна. Зокрема, важливий момент, який підкреслюється в багатьох дослідженнях¹⁰, — це формування особистості («свідомості особи», «ставлення людини до чогось», «поглядів особи», «уявлень учня» і т. п.) у двох відносно різних процесах взаємодії з навколишнім світом. З одного боку, особистість формується у процесі засвоєння опосередкованої інформації про ті чи інші явища, події, які індивід безпосередньо не спостерігає, а з іншого — у процесі взаємодії із самими «оригіналами» — з людьми і речами світу, у процесі безпосередньої взаємодії з дійсністю. Як продукти цих процесів, у структурі

⁹ А. Грамші. Избранные произведения, т. 3. М., 1959, стор. 15—16.

¹⁰ Ф. Шифрин. Некоторые трудные вопросы преподавания физики. М., 1969, стор. 44—52; Л. П. Буева. О методологии изучения сознания личности в социалистическом обществе. «Общественная психология и коммунистическое воспитание». М., 1967, стор. 68—76; її ж. Социальная среда и сознание личности. М., 1968, стор. 200—229; А. Кречмар. О понятийном аппарате социологической концепции личности. «Социальные исследования», вып. 5. М., 1970, стор. 83—85; О. В. Лармин. О структуре общественных отношений. «Очерки методологии познания социальных явлений». М., 1970, стор. 81—82.

особи виділяють систему набутих знань і систему життєвого досвіду — два відносно різні, хоч і взаємопов'язані структурні утворення, що у деяких своїх моментах можуть не тільки не збігатися, а й суперечити одне одному, без того, щоб ці суперечності безпосередньо і повністю усвідомлювалися самим суб'єктом.

Отже, при емпіричному вивченні світогляду людини необхідно досліджувати не тільки її світоглядні висловлювання, а й її діяльність.

3. Ще одним важливим завданням при розгляді світогляду особи є виявлення його психологічної структури, для чого необхідно з'ясувати, системою яких *елементів* він є. Тобто треба визначити ту «найпростішу» психологічну одиницю, яка ще здійснює зазначені функції оцінки, інтеграції і орієнтації у певній окремій сфері дійсності.

Здійснення цих функцій передбачає насамперед певну розумову діяльність і, відповідно, наявність у структурі світогляду людини її *думок* (ідей) про предмети світу, які об'єктивно є (або суб'єктивно уявляються) соціальними цінностями високої значущості і загальності. Думки ці, оскільки вони справді беруть участь у здійсненні зазначених функцій, містять не тільки власне описові *інформативні судження* про відповідні об'єкти (що є світ? де? коли? як змінюється? чому так? за яких умов? і т. п.), але і певні *прескриптивні* (зокрема — цілепокладаючі) *судження*, що приписують належні дії і стани (яким має бути світ? чого прагнути? як жити? за що, проти чого, як і навіщо виступати і т. п.); а також *оцінні судження*: 1) про об'єкти світу і зв'язки з ним людини: чи матеріальний світ? якою мірою об'єкти пізнавані, важливі, корисні, красиві і т. п.; 2) про інформативні судження: чи істинні вони? яка ймовірність їх істинності? якою мірою вони очевидні, осмислені, несуперечливі, адекватні об'єктам і т. п.; 3) про прескриптивні судження (і про дії, приписувані ними): чи вони моральні, прогресивні, справедливі, правомірні, ефективні тощо; 4) про самі оцінні судження: якою мірою самі оцінки правильні, об'єктивні, несуперечливі, точні і т. п.

Далі, здійснення функції оцінки передбачає не просто логічну розумову діяльність, але людську *чуттєву* діяльність, яка органічно зливається з емоційними переживаннями особою її взаємин зі світом. Як показують дані експериментальних досліджень, якщо індивід конструює оцінки суто логічним шляхом, за певними завченими правилами, то в нього може складатися двоїста оцінка деяких предметів і явищ, у якій когнітивний і емотивний компоненти суперечать один одному. Так, наприклад, Г. Є. Залеський виявив, що в деяких випадках «висловлювані школярами відповідно до засвоєних знань оцінні судження (оцінки) можуть різнитися від особистого ставлення учнів до цих явищ, які вони можуть оцінювати як прогресивні і водночас відчувати до них особисту неприязнь»¹¹.

Ці та інші дані приводять до висновку про те, що справжнє здійснення світоглядних функцій вимагає наявності у складі психологічної структури світогляду особи певних *почуттів*, пов'язаних із відповідними соціальними цінностями і таких, що містять їх емоційну оцінку.

Крім того, праці Д. Н. Узнадзе і його школи¹² показують, що психічна регуляція діяльності людини безпосередньо здійснюється через відповідні фіксовані і актуальні установки — готовності до певних дій,

¹¹ Г. Е. Залесский. Формирование приемов научной оценки явлений как путь изучения убеждений школьников. «Психологические проблемы формирования научного мировоззрения школьников». М. 1968, стор. 156.

¹² Д. Н. Узнадзе. Экспериментальные основы психологии установки. «Психологические исследования». М., 1966; його ж. Психология деятельности, там же; И. Т. Бжалава. Психология установки и кибернетика. М, 1966.

які функціонально становлять моделі певної поведінки індивіда. З цього погляду компонентами психологічної структури світогляду особи — оскільки він здійснює регулятивну функцію загальної орієнтації — є також найбільш загальні фіксовані *установки* теоретичної і практичної діяльності людини в світі, що має відношення до відповідних соціальних цінностей.

Таким чином, у психологічній структурі світогляду людини умовно можна виділити три прошарки компонентів — когнітивний, емотивний (афективний) і установний, кожний з яких становить відповідно систему того чи іншого ступеня зв'язку — систему ідей, систему почуттів і систему установок. Відповідними методами можна дослідити структуру цих прошарків, виділяючи в них різні функціональні та предметно-змістовні сфери і ранжуючи їх змістові елементи за ступенем їх узагальненості і суб'єктивної значущості для особи.

Крім того, оскільки світогляд особи в цілому теж становить *системне* утворення, то зв'язок існує не тільки між елементами одного прошарку, але й між різними прошарками. Думки, почуття і установки людини — принаймні спрямовані на той самий об'єкт — існують не як покладені поряд, а як тією чи іншою мірою синергістично або антагоністично пов'язані між собою. Такий відносно цілісний *комплекс* ідей, почуттів і установок людини, орієнтований на той чи інший об'єкт дійсного або уявного світу, який існує для неї як деяка достатньо висока цінність, можна вважати функціональною одиницею психологічної структури світогляду особи. Щоправда, у філософській літературі світоглядом найчастіше називають тільки певну систему ідей, тобто тільки когнітивний шар психологічної структури, яку ми тут розглядаємо. Оскільки йдеться про термінологію, то в принципі можна було б прийняти і таку інтерпретацію, а вказану «тришарову» структуру називати не світоглядом особи, а якимось інакше (наприклад, ядром основних ціннісних орієнтацій особи, яким це утворення по суті є). Однак називати світоглядом особи тільки *ідеї* людини означає вступати у суперечність із загальноприйнятим поглядом, згідно з яким найважливіші елементи світогляду особи — це її певні *переконання*. Адже переконання — це не просто ідея, а ідея, нерозривно пов'язана, злита з відповідними почуттями і установками людини¹³.

Саме переконання звичайно розглядають у нашій літературі як функціональну одиницю психологічної структури світогляду особи: автори, що визначають світогляд як систему однорідних елементів, подають його як систему переконань людини¹⁴. Г. Є. Залеський, наприклад, підкреслює, що саме «переконання виступає як своєрідна одиниця наукового світогляду»¹⁵.

Через те, що переконання становить цілісний комплекс думок, почуттів і установок людини і тим самим може здійснювати оцінну, інтегральну і орієнтувальну функції в діяльності людини, на перший погляд здається вичерпним визначення світогляду особи як системи її основних переконань. Але при розробці програми емпіричних досліджень треба взяти до уваги, що реальний світогляд конкретної особи може включати в себе, крім її переконань, також і її *сумніви*. Адже світогляд людини не є щось дане від народження чи виникле відразу закінченим

¹³ Про структуру переконання див. В. Л. Василенко. Переконання як форма вияву світогляду. «Філософська думка», 1970, № 1.

¹⁴ Див. Т. И. Ойзерман. Проблемы историко-философской науки. М., 1969, стор. 176.

¹⁵ Г. Е. Залесский. Формирование приемов научной оценки явлений как путь изучения убеждений школьников, стор. 158.

і довершеним, як Афіна з голови Зевса. Перш ніж будь-яка, навіть об'єктивно істинна ідея стає переконанням особи, перш ніж імовірність її істинності суб'єктивно оцінюється близько одиниці, минає період, упродовж якого для суб'єкта вона (так само як і її альтернативи) є лише *можливо* істинною ідеєю, тобто впродовж якого суб'єктивна оцінка людиною імовірності її істинності ще значно менша одиниці й ідея існує тільки у формі сумніву.

До того ж світогляд конкретної людини може бути і не науковий (наприклад, релігійний), або непослідовно науковий і містити в собі також певні вірування, упередження, забобони.

Зважаючи на викладене вище, функціональною одиницею світогляду особи можна вважати таку одиницю її психічної структури, яка, по-перше, може здійснювати зазначені світоглядні функції, і, таким чином, становить відносно цілісний комплекс думок, почуттів і установок людини, спрямований на вичленований нею об'єкт дійсного або уявного світу; по-друге, може виступати і як переконання, і як віра людини, як її сумніви чи упередження; по-третє, — може не повністю безпосередньо усвідомлюватися самим суб'єктом.

Усі перераховані умови задовольняє, очевидно, та одиниця психічної структури, яка в радянській психології дістала назву «*ставлення*» (людини до чогось), а в зарубіжній соціальній психології — «*attitude*»¹⁶.

Справді, якщо «потреби, смаки, схильності, оцінки, принципи і переконання репрезентують аспект *ставлень* людини»¹⁷ і якщо разом з тим «*ставлення* безпосередньо виступає як внутрішній регулятор соціальної діяльності і поведінки особи»¹⁸, так що в поведінці «виражається більш чи менш стійке *ставлення* людини до різних об'єктів соціальної дійсності»¹⁹, і якщо «*ставлення* це не завжди ясно усвідомлене»²⁰, то маємо досить вагомі підстави вважати саме ставлення («соціальну установку») людини до відповідного об'єкта функціональною одиницею психологічної структури її світогляду, а сам світогляд особи — в аспекті його психологічної структури — системою таких ставлень.

Отже, як предмет психологічних (а також і соціально-психологічних) досліджень, світогляд особи — це *система її ставлень* до найбільш загальних і значущих цінностей, *когнітивні* компоненти якої складають *ідеї* (думки) людини про світ і про себе в світі, що містять її найзагальніші оцінні судження про предмети і явища світу і про свої думки про них; *емотивні* компоненти цієї системи складають найстійкіші *почуття* людини до відповідних об'єктів; *установні* компоненти цієї системи —

¹⁶ Чимало радянських авторів як еквівалент англійського терміна «attitude» вживають термін «установка». Однак, як переконливо довела В. В. Водзинська (див. «Философские науки», 1968, № 2, стор. 48—54) поняття «установка» в тому значенні, якого воно набуло в радянській психології під впливом праць Д. М. Узнадзе і його школи, відповідає термін «set». Термінові «attitude» більше відповідає поняття «ставлення» — як воно розвинуто у працях В. М. Мясіщева, хоч ця відповідність не повна, оскільки В. М. Мясіщев розглядає ставлення як таке утворення, що цілком належить до сфери свідомості людини. Установка — готовність діяти певним чином стосовно якогось об'єкта (set) є тільки одним из компонентів «attitude» (D. Krech, R. S. Crutchfield, E. L. Ballachy. *Individual in Society*. N. Y. 1962, p. 139—141).

¹⁷ В. Н. Мясіщев. Сознание как единство отражения действительности и отношений к ней человека. «Проблемы сознания». Материалы симпозиума, М., 1966, стор. 130.

¹⁸ Л. П. Боева. Социальная среда и сознание личности. М., 1968, стор. 233.

¹⁹ В. Ядов, З. Беляев, В. Бодзинская. Междисциплинарный подход к проблеме соотношения ценностных ориентаций и наблюдаемого поведения. «II Международный коллоквиум по социальной психологии. Тезисы». Тбилиси, 1970, стор. 22.

²⁰ Л. П. Боева. Социальная среда и сознание личности, стор. 233.

готовності людини до певних дій по відношенню до відповідних цінностей, найзагальніші моделі діяльності людини у світі. Це така система ставлень людини до світу, яка 1) служить вищою системою співвіднесення цінності усього, що відбиває і виробляє у процесі творчого уявлення психіка людини, 2) здійснює інтеграцію цього матеріалу в узагальненій моделі «світ і Я» і 3) здійснює найзагальнішу орієнтацію теоретичної і практичної діяльності людини. Різноманітні компоненти цієї системи ставлень можуть бути пов'язані між собою зв'язками різного типу і неоднакової інтенсивності і можуть різною мірою усвідомлюватися самою людиною — носієм світогляду.

Запропонована понятійна схема психологічної структури світогляду особи дає можливість використовувати для емпіричного дослідження світогляду індивідів і груп індивідів методи, і техніку виміру ставлень людини до дійсності (її «соціальних установок»), розроблені в соціальній психології²¹. Однак, щоб застосувати ці методи, попередньо слід розробити систематику тих об'єктів ставлень людини, які за своїм *змістом* можуть розглядатися як об'єкти власне світогляду.

На современном этапе коммунистического строительства все большее значение приобретает формирование нового человека, всесторонне развитой личности. Исключительно важным, в частности, является коммунистическое воспитание молодежи, формирование у нее научного мировоззрения.

В статье рассматриваются функции и форма существования мировоззрения как некоторого образования в психике индивида. Автор приходит к выводу, что функциональной единицей психологической структуры мировоззрения личности является *отношение* человека к тому или иному содержательно значимому объекту действительного и воображаемого мира, которое — как относительно целостный комплекс — включает в себя не только когнитивные компоненты — идеи (мысли) человека о данном объекте, но и эмотивные компоненты — наиболее устойчивые чувства человека к объекту, и установочные компоненты — готовность индивида к определенным действиям, направленным на данный объект. Мировоззрение личности — в функциональном плане — определяется как система отношений человека к соответствующим объектам, которая осуществляет: 1) оценку всего, что отражает психика человека и создает в процессах творческого воображения, 2) интеграцию этих элементов в обобщенной модели «мир и Я», и, на этой основе, основную функцию — 3) общую ориентацию теоретической и практической деятельности человека, связанной с социальными ценностями высокой значимости.

²¹ Див., напр.: Б. Ф. Грин. Измерение установки. «Математические методы в современной буржуазной социологии». М., 1966; М. И. Зайцева. Методы шкалирования при измерении установки. «Социальные исследования», вып. 5, М., 1970; D. Krech, a. o., *ibidem*, ch. «Attitude», «Measurment» та інші.